

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-06>

УДК 94(477)''1941/1944'':070(045)

**В. Г. ГРІНЧЕНКО**, кандидат історичних наук, доц.,  
доцент кафедри історії України та всесвітньої історії

e-mail: [grvi63@ukr.net](mailto:grvi63@ukr.net), ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2852-3650>

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка  
вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25000, Україна

## ПОРАЗКА 6-ї ТА 12-ї РАДЯНСЬКИХ АРМІЙ ВЛІТКУ 1941 РОКУ У ВІДОБРАЖЕННІ УКРАЇНОМОВНИХ ГАЗЕТ ЧАСІВ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

**Мета дослідження.** Висвітлити та проаналізувати різнопланову інформацію, яка стосується поразки 6-ї та 12-ї радянських армій влітку 1941 року, в матеріалах україномовної газетної періодики, що виходила у 1941–1944 рр. на окупованих територіях України та за її межами.

**Методологія дослідження.** Застосовано принципи історизму, об'єктивності, всебічності і цілісності вивчення джерела. Використано методи: описовий, історико-порівняльний, історично-критичний, історіографічного аналізу і синтезу.

**Наукова новизна.** Матеріали, які представлені у даній публікації, можуть слугувати певним доповненням до вже існуючих наукових досліджень у висвітленні оборонних боїв 6-ї та 12-ї радянських армій влітку 1941 року та їхній інтерпретації однією із протиборчих сторін у німецько-радянській війні.

**Висновки.** Встановлено, що у відповідних публікаціях україномовних газет було представлено інформацію про кількісні показники втрат радянських військ у живій силі та техніці в результаті їхньої поразки під Уманню влітку 1941 року; оцінки значення цієї битви для наступальних дій німецької армії; порівняння втрат РСЧА у цій битві серед інших воєнних кампаній 1941 року; судження щодо причин поразок радянської армії, в тому числі й під Уманню; згадки про окремі факти, локальні епізоди воєнних дій під час цієї битви; інформацію про полонених під Уманню радянських генералів. Ці газетні матеріали, попри їхню цензурованість і упередженість, становлять науковий інтерес та можуть бути використані в комплексі з іншими джерелами у висвітленні різних аспектів трагедії 6-ї та 12-ї армій влітку 1941 року, що даватиме змогу оцінити рівень об'єктивності представленої у них інформації.

**Ключові слова:** Друга світова війна, радянська армія, бойові дії влітку 1941 р., поразка, «Уманський котел», газети, україномовна періодика.

**Як цитувати:** Грінченко В. Г. Поразка 6-ї та 12-ї радянських армій влітку 1941 року у відображенні україномовних газет часів нацистської окупації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2024. Вип. 38. С. 49-59. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-06>

**In cites:** Grinchenko V. H. (2024). The defeat of the 6th and 12th Soviet armies in the summer of 1941 as reported by Ukrainian-language newspapers during the Nazi occupation. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Series History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences*, Issue 38, (49-59), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-06> (in Ukrainian)

©Грінченко В. Г., 2024

Open access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Від початку німецько-радянського протистояння в роки Другої світової війни першим великим оточенням потужного угруповання РСЧА безпосередньо на території України стали події неподалік Умані в урочищі Зелена Брама. На початку серпня 1941 року, в ході Уманської оборонної операції, 6-а і 12-а радянські армії та окремі підрозділи деяких інших військових з'єднань були розгромлені, а значна частина особового складу потрапила у полон. В сучасній історіографії ці події фігурують під назвою Уманська трагедія, Уманське оточення, Уманський котел.

Тема загибелі 6-ї і 12-ї армій влітку 1941 року в котлі під Уманню пройшла шлях від приховування та заборони в радянській історіографії до оформлення в окрему науково важливу тему, яка з середини 1980-х років набула свого розвитку від окремих згадок у наукових виданнях до вивчення на документальній основі [див. 58].

Серед численних на даний час праць слід відзначити документальні нариси Є. А. Долматовського [13] та М. С. Ковальчука [21], монографії В. В. Даценка [10], О. І. Нуждіна [30], статті В. В. Даценка [57], Д. М. Ключенка [20], О. К. Малютіної і К. З. Малютіна [23], О. О. Марінченка [24], К. В. Москальчук [26; 27], О. І. Нуждіна [31], І. І. Романько [43; 58], З. В. Священко [44], Ю. Ю. Фасольняка [50; 51], В. П. Фоміної [52], О. В. Чорного [27; 55; 56; 57; 58] та ін. Ці та інші публікації із зазначеної проблематики дають підстави для продовження роботи над висвітленням окремих її аспектів із залученням нових джерел. Зокрема, деякі відомості може дати тогочасна періодика – україномовна преса часів нацистської окупації.

Ми мали на меті висвітлити та проаналізувати різнопланову інформацію, що тією чи іншою мірою стосується поразки 6-ї та 12-ї радянських армій влітку 1941 року та представлена в матеріалах україномовної газетної періодики часів нацистської окупації. Об'єктом нашого дослідження стали відповідні матеріали, вміщені в період 1941–1944 років на сторінках газет, які виходили в різних регіонах окупованої України і за її межами. Зауважимо, що чимало одних й тих самих статей та заміток публікувалися в різних газетах (іноді з трохи зміненими назвами), і якби залучити їх усі, то список джерел, використаних у цій статті, був би значно ширшим.

Влітку і восени 1941 року в пропагандистській пресі окупованих регіонів України та в україномовних газетах, які виходили на територіях інших європейських країн (зокрема у Берліні), серед поразок, що їх на той час зазнали радянські війська, обов'язково згадується бій під Уманню. У повідомленнях німецького верховного командування 8 та 9 серпня 1941 року відзначалося, що військовою групою генерал-фельдмаршала фон Рунштедта за підтримки сил повітряного флоту генерал-полковника Лера знищено великі радянські частини, що «німецькі війська при хороброму співдіянні мадярських з'єднань досягнули великого успіху», причому йшлося про «перший великий успіх» в Україні [2]. Прочитуємо фрагмент з однієї із газет: «В бою під Уманем знищено 6-у і 12-у, а частинно також і 18-у советську армію, разом 25 стрілецьких, гірських і бронетанкових дивізій. В наші руки попало 103 тисячі полонених, в тому числі командуючі 6-ою і 12-ою арміями. Здобуто 317 бронемашин, 858 гармат, 242 протитанкові і зенітні гармати, 5250 вантажних авт, 12 залізничних потягів і безчисленний інший військовий матеріал. Криваві втрати ворога становлять поверх 200 тисяч людей» [2].

Ці факти чимало разів повторювалися (цілком або частково, чи із дещо зміненими назвами та даними) в різних газетних матеріалах [1; 3; 14; 15; 16; 22; 25; 32; 35; 37 та ін.]. Зокрема, трохи різнилися назви захопленої бронетехніки «317 бронемашин» [2], «317 панцирних возів» [3], «317 панцирних танків» [14], «317 танків» [15]. В одному із газетних повідомлень зазначалося, що «в руки німців попали 130.000 полонених разом з командирами 6-ї і 12-ї армії» [16]. Скоріше за все подібні розбіжності мали суто технічний характер (особливості перекладу, опечатки у друкуванні тощо). І пізніше, у викладі промови Гітлера 11 грудня 1941 року на засіданні рейхстагу серед перемог над «більшовиками» зазначалося, що в бою під Уманню «захоплено в полон 103 тисячі советських вояк і знищено або здобуто 317 танків і 1100 гармат» [39].

Близька до цієї цифра радянських полонених переважно фігурує також у деяких сучасних дослідженнях Уманської битви. Згідно них станом на 8 серпня 1941 року кількість захоплених німецькими з'єднаннями полонених у битві під Уманню загалом становила 98,3 тис. чоловік, що ненабагато менше від 103 тис., заявлених в офіційних німецьких повідомленнях [24, с. 163]. При цьому деякі автори зазначають, що якщо рахувати бійців та командирів не тільки із числа кадрових з'єднань 6-ї та 12-ї армій (з 25 липня були підпорядковані Південному фронту), 2-го мехкорпусу та інших формувань, то втрата РСЧА полоненими 103 тис. чоловік може бути розцінена навіть як неповна [24, с. 163–164].

Битва під Уманню була представлена в окупаційній газетній періодиці як одна із найбільших перемог німецької армії, досягнутих нею влітку та восени 1941 року [див. 1; 11; 12; 22; 25 та ін.]. Вона фігурувала серед десяти успішних наступальних операцій цього періоду: 1) Бій під Білостоком і Мінськом (324 тис. полонених, 3332 танки, 1809 гармат); 2) Бій під Смоленськом (310 тис. полонених, 3205 танків, 3120 гармат); 3) Бій під Уманню (103 тис. полонених, 317 танків, 1100 гармат); 4) Бій під Гомелем (84 тис. полонених, 144 танки, 848 гармат); 5) Воєнні операції коло Дніпра (84 тис. полонених, 199 танків, 465 гармат); 6) Бій під Великими Луками (30 тис. полонених, 400 гармат); 7) Бій на південь від озера Ільмень (53 тис. полонених, 320 танків, 695 гармат); 8) Бій під Києвом (665 тис. полонених, 884 танки, 3718 гармат); 9) Бій під Мелітополем (розбиті 9-а і 18-а радянські армії, що уможливило прорив до Азовського моря); 10) Бій під Вязьмою і Брянськом (658 тис. полонених, 888 танків, 5329 гармат) [див. 1; 22 та ін.].

В кількох газетних публікаціях серед іншого було дано оцінку значення битви під Уманню для наступальних дій німецької армії. Зокрема, дві з них були передруком матеріалів із бюлетеня української пресової агенції ЕВІНС («Європейської інформаційної служби»), яка тоді працювала у Берліні. У статті «До подій на Сході» (жовтень 1941 року) ця воєнна операція характеризується як «велика охоплювальна битва, в якій було «знищено ядро армій Будьонного та в основному зломано ворожий спротив у південній Україні» [11]. У статті «Воєнні дії на Україні» (листопад 1941 року) читаємо: «З початком серпня відбулася важка рішаюча битва на правобережній Україні. На схід і на південний схід від Умані пощастило оточити дві більшовицькі армії і їх по кількох днях дуже завзятих боїв цілковито замкнути. Мадярські війська забезпечували там праве крило. В дні 6 серпня замкнені більшовицькі армії було знищено. Битва коло Умані була рішаюча для цілої правобережної України, бо вона цілковито розбила й дезорганізувала оборону противника. По очищенні уманського кітла, швидким німецьким частинам ніщо вже не могло перешкодити відтягти більшовикам відворот з Басарабії і вдертися у великий лук Дніпра» [4]. В одній із статей відзначалися заслуги генерал-фельдмаршала Герда фон Рунштедта, який керував південною армійською групою: «Особливо видатними серед цих боїв були отчувальні бої під Уманню та Києвом» [7].

Про перемогу німців під Уманню нерідко згадували в україномовній пресі у різні роки окупації. Про це йшлося в червні 1942 року у статті «Один рік війни з большевизмом» [33] та в інших подібних публікаціях 1942 і 1943 років, пов'язаних з «роковинами війни на сході» [34; 40; 41; 47; 49; 53 та ін.]. А на початку 1944 року згадкою про «страшні поразки советів під Уманню, біля Києва, Харкова» намагалися згладити враження про поразки німецької армії: «Сотні тисяч полонених брали німці в цих боях. Тут йшлося про великі людські маси, про розгром і нищення корпусів і армій. За цілу тогорічну офензиву большевикам не вдалось створити жадного оточення й розгрому» [54, с. 2].

У деяких газетних матеріалах було вміщено аналітичні судження щодо причин поразок радянської армії, в тому числі й під Уманню. В цьому плані, відзначали нижчий ступінь розвитку радянської військової техніки, бездарність сталінських маршалів, які нездатні осмислити великий театр війни, застарілі стратегію і тактику та ін. Зацитуємо фрагменти із публікації початку вересня 1941 року: «Стратегія і тактика війни німецької і совдепської різні. Німці не воюють за міста, річки, території, а за оточення армій, за їх знищення. Німці не воюють живою силою, а технікою. Не лізуть корові на роги, а обходять ворога з усіх боків, беруть його в кільце. ... Так було під Львовом, Мінськом, Білостоком, під Уманню з

Будьонним, під Гомелем з Тимошенком, під Петербургом з Ворошиловим. ... Сталінська тактика і стратегія – партизанська. Не вміючи мислити у масштабі великих фронтів, маршали радянські і воюють в межах партизанщини. Традиції і досвід партизанщини панує в їх головах, а перейти на нові методи вони не можуть. Звикнувши діяти в часи революції і громадянської війни в тилу ворога і займатись окремими партизанськими наскоками і дріб'язковим шкідництвом, їм і тепер здається, що це не німці у них з флангів та в тилу, а буцімто вони сами у німців у тилу. Тому то вони постійно попадають в кільце» [5, с. 2].

В іншій статті (кінець жовтня 1941 року) «таємницю успіхів» німецької стратегії на Сході пояснювали тим, що ведуться «не позиційні бої, а оточування радянських армій, винищування їх у навальних боях та відрізування шляхів відступу як також шляхів постачання» [22]. А у грудні 1942 року в статті, де згадувалися поразки радянських військ у 1941 році та влітку 1942 року, серед їхніх причин називали розклад «більшевицького військового й державного апарату», непродуману, невміло організовану працю «проводу советської держави» перед війною та під час війни [див. 28].

У кількох газетних дописах вміщені згадки про окремі факти, локальні епізоди воєнних дій під час Уманської битви. Зокрема, у публікації М. Греська «Більшовицький злочин в Умані» серед іншого зазначено, що в кінці липня 1941 року німецьке військо «охоплювало залізними кліщами» місто Умань» і радянським арміям (6-й, 12-й і 3-му корпусові 18-ї армії) було замкнено шляхи відступу. Далі цитуємо: «Назрівав великий розгром у трикутнику Умань – Підвисоке – Торговиця (Ново-Архангельське). Тоді то тільки в одному ліску між Нерубайкою і Підвисоким полягло понад 18 тис. червоноармійців» [8].

4 вересня 1941 року в замітці у газеті «Уманський голос» «Як більшовики «піклувалися» про дітей» описано випадок із життя вихованців 1-го дитбудинку Умані, яких за наказом радянських властей було наказано вивезти з міста. Увечері 28 липня діти 8–15 років, погано одягнені та взуті пішою колоною вирушили до Кіровограда і на другий день зупинилися у селі Гродзеве. Багато з них, підбившись на ноги, не хотіли вже йти далі, але дитячій колоні наказали доєднатися до військово-цивільного обозу. Довідавшись про оточення з усіх боків, комісари перші почали тікати, залишаючи бійців і дітей напризволяще. А коли почався обстріл, то діти розбіглися по навколишніх селах, шукаючи притулку та їжі. Ледве за тиждень їх вдалося розшукати, зібрати докупи та повернути до Умані [60]. Анонімний автор цієї замітки описав свої враження від побаченого: «Жахливе, нечуване в історії воєн видовище являє собою побоїще в Підвисокому та в лісі Зелена Брама. Безліч автомашин, навантажених набоями, гармат, кулеметів та іншої зброї і військового спорядження валяється серед трупів червоних вояків. Лише випадковість врятувала наших дітей від безглуздої смерті» [60].

7 вересня 1941 року в замітці у цій же газеті «Сталінська турбота про живу людину» йшлося про знищені при відступі радянських військ з Умані продовольчі запаси, зруйновану інфраструктуру міста тощо, і, зокрема, зазначалось: «Тисячі полонених переходять через наше місто Умань. Величезна кількість поранених заповонила приміщення Умані. Всі вони потребують харчових продуктів та ліків. Ні того, ні другого більшовики не залишили. Не вистачає хліба, продуктів, перев'язочних засобів, ліків... Лише дякуючи населенню сіл, що відгукнулося на заклик Міської Управи, полонені та поранені одержали допомогу продуктами та хлібом» [48].

Автор цієї статті вже висвітлював в одній із своїх публікацій життя населення Уманщини в початковий період нацистської окупації за матеріалами місцевої газети «Уманський голос» та, зокрема, допомогу, яку воно надавало радянським військовополоненим, що перебували у збірно-пересильному таборі а також в міських лазаретах Умані [див. 9].

Помітний відгук у пресі отримала інформація про полонених під Уманню командармів – генерал-лейтенанта І. М. Музиченка (командувач 6-ї армії) [18; 42 та ін.] і генерал-майора П. Г. Понеделіна (командувач 12-ї армії) [19; 46; 59 та ін.]. В окремих публікаціях мали місце суттєві помилки. Так в одній з них було зазначено, що «під Смоленськом і Уманем німецька група армій генерала-фельдмаршала фон Рунштедта оточила і знищила три великі советські армії генералів Кірилова, Понеделіна й Судакова. Всі ці три генерали розказали в полоні точно

про причини відступання армійської групи Будьонного, до якої вони належали...» [19]. Однак генерал М. К. Кирилов був лише командиром 13-го стрілецького корпусу, а не командувачем армії. Можливо у авторів іншої замітки, де згадували «командарма 13-го стрілецького корпусу Кірилова» [46], не було належного розуміння цієї різниці. А генерал Ф. П. Судаков командував 66-м стрілецьким корпусом у ході Смоленської битви і, згідно даних, які доступні в біографічних довідках, у полон не потрапив, а загинув вже пізніше – у жовтні 1941 року. Ще в одній публікації було неправильно вказано прізвище генерала – Микитченко замість Музиченко [36].

В деяких газетах були вміщені фото полонених генералів Музиченка [6] і Понеделіна [38]. Причому фото Музиченка в номері однієї з газет за 14 вересня 1941 року, де він вільно йде, без якихось ознак важкого поранення чи каліцтва [6], може слугувати ще одним підтвердженням точки зору деяких сучасних дослідників, які спростовують поширену досі версію, що Музиченко потрапив у полон «тяжко пораненим», у «безсвідомому стані» [27, с. 74–75]. Саме ця легенда про тяжке поранення і захоплення в полон за «пом'якшувальних обставин» та ще, ймовірно, заступництво впливових покровителів врятували Музиченка, після його звільнення у 1945 році союзними військами з полону і переправлення до Москви, від відповідальності та від розстрілу [27, с. 75].

Але, на відміну від нього, цього не змогли уникнути генерали Понеделін і Кирилов, яких заочно й безпідставно звинуватили у державній зраді та зробили фігурантами наказу Ставки Верховного Головнокомандування Червоної Армії № 270 від 16 серпня 1941 року «Про відповідальність військовослужбовців за здачу в полон і залишення ворогові зброї». В ході воєнних дій восени 1941 року текст цього секретного наказу був знайдений фінськими та німецькими вояками, і згадки про це з'явилися у пресі. В більш ранньому повідомленні мали місце суттєві помилки. Зокрема, там згадували «командира 28 армійського корпусу генерал-лейтенанта Качалова, командира 12 армійського корпусу генерал-лейтенанта Понделя та командира 8 армійського корпусу генерал-майора Кіролова» [29]. А вже у повідомленні, оприлюдненому дещо пізніше, хоча й були неточності, але прізвища і посади «командармів 28 та 12 советських армій Качалова та Понеделіна» і «командарма 13-го стрілецького корпусу генералів Кірилова» вказані загалом правильно [46].

Певний інтерес для дослідників можуть становити публікації «Зустріч з советським головнокомандуючим» [17] та «Советський командувач армії» [45], перекладені із вміщеного в німецьких газетах у вересні 1941 року оповідання капітана Вільгельма Ріттера фон Шрамма. У них йдеться про командувача однієї радянської армії, генерал-лейтенанта, який в той час, як підпорядковані йому дивізії та армійські корпуси «боролися розпачливо, замкнені з усіх боків коло села Підвисокого», намагався «пробитися через німецьке оточення» та «врятуватись втечею на танку». Проте в кінцевому рахунку це закінчилося для нього невдачею, і він здався німецьким солдатам без опору [див. 17; 45].

Прізвище генерала не згадується, проте за сукупністю зазначених у цих текстах фактів та напрацювань сучасних дослідників можна стверджувати, що йдеться в них саме про генерала Музиченка. Тут подається ще короткий опис перших днів перебування генерала у полоні, характеристика його поведінки та відгуків про нього його колишніх підлеглих, які загалом не справляють якогось позитивного враження. Зроблені висновки, що «зародок майбутніх тяжких советських поразок був закладений вже тоді, коли були усунені досвідчені й випробувані командири на вищих командних постах», яких потім замінили «простими креатурами й активістами без військових можливостей», що більшовицька партія зазнала відплати за те, що «при своєму страхові й жадобі влади» знищила майже цілком колишній вищий командний склад та «не змогла виростити достатньої кількості справжніх солдатів і командирів» [див. 17; 45].

При всій можливій упередженості німецького автора та цензурованості тексту, його антибільшовицькій спрямованості важко не погодитися з тим, що судження у зазначених висновках є раціональними. Принагідно зазначимо, що на думку сучасних дослідників 6-а та 12-а армії стали жертвами непрофесійних дій радянського Генштабу, зокрема його очільника

генерала армії Г. К. Жукова, та некомпетентності Ставки Верховного Головнокомандування [55, с. 12].

Отже, можна зробити висновок, що в україномовних газетах, які виходили у 1941–1944 рр. на окупованих територіях України та за її межами, було представлено інформацію про кількісні показники втрат радянських військ у живій силі та техніці в результаті їхньої поразки під Уманню влітку 1941 року; оцінки значення цієї битви для наступальних дій німецької армії; порівняння втрат РСЧА у цій битві серед інших воєнних кампаній 1941 року; судження щодо причин поразок радянської армії, в тому числі й під Уманню; згадки про окремі факти, локальні епізоди воєнних дій під час цієї битви; інформацію про полонених під Уманню радянських генералів. Ці газетні матеріали, попри їхню цензурованість і упередженість, становлять науковий інтерес та можуть бути використані в комплексі з іншими джерелами у висвітленні різних аспектів трагедії 6-ї та 12-ї армій влітку 1941 року, що даватиме змогу оцінити рівень об'єктивності представленої у них інформації.

#### **Конфлікт інтересів**

*Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.*

#### **Список використаної літератури**

1. Большевизм перестав існувати. *Волинь*. Рівне. 1941. № 8. 19 жовтня. С. 1.
2. В Україні знищено дві большевицькі армії. *Українські щоденні вісті*. Львів. 1941. № 31. 10 серпня. С. 1.
3. Велика перемога німецьких військ на Україні. *Жовківські вісті*. Жовква. 1941. № 9. 17 серпня. С. 4.
4. Воєнні дії на Україні. *Вінницькі вісті*. Вінниця. 1941. № 26. 2 листопада. С. 2.
5. Галін. Огляд військових подій. *Звільнена Україна*. Богуслав. 1941. № 12. 2 вересня. С. 1–2.
6. Ген. Музиченко в полоні [фото]. *Нова доба*. Берлін. 1941. № 6. 14 вересня. С. 1.
7. Генерал-фельдмаршал фон-Рундштедт. *Нове українське слово*. Київ. 1942. № 175. 3 квітня. С. 2.
8. Гресько М. Большевицький злочин в Умані. *Нова Україна*. Харків. 1942. № 184. 19 серпня. С. 2.
9. Грінченко В. Г. Уманщина в перші місяці німецької окупації (за матеріалами газети «Уманський голос»). *Наукові записки [ЦДПУ ім. В. Винниченка]*. Серія: Історичні науки. Вип. 24. Кропивницький, 2019. С. 311–334.
10. Даценко В. Зелена брама: возвращение к легенде. Кировоград: Имэкс-ЛТД, 2013. 460 с.
11. До подій на Сході (За генералом піхоти Лібманом). *Український вісник*. Берлін. 1941. № 31. 12 жовтня. С. 2.
12. До положення на східному фронті. *Подільнин*. Кам'янець-Подільський. 1942. № 16. 22 лютого. С. 1.
13. Долматовский Е. А. Зелена Брама: Документальная легенда об одном из первых сражений Великой Отечественной войны. Москва: Политиздат, 1989, 316 с.
14. З фронтів. *Український вісник*. Берлін. 1941. № 23. 17 серпня. С. 3.
15. Знищено 25 більшовицьких дивізій. *Львівські вісті*. Львів. 1941. № 1. 9–10 серпня. С. 1.
16. Знищено 25 советських дивізій в Україні. *Нова доба*. Берлін. 1941. № 1. 10 серпня. С. 2.
17. Зустріч з советським головнокомандуючим. *Вільна Україна*. Дніпропетровськ. 1941. № 10. 16 жовтня. С. 2.
18. Із східного фронту. *Жовківські вісті*. Жовква. 1941. № 10. 24 серпня. С. 1.
19. Катастрофа большевиків в Україні. *Нова доба*. Берлін. 1941. № 3. 24 серпня. С. 1.
20. Ключенко Д. М. Трагічна доля 6-ї та 12-ї радянських армій в Україні (червень – серпень 1941 р.). *Український історичний журнал*. 1994. № 5. С. 40–48.
21. Ковальчук М. С. Оточення вогневе: подвиг і трагедія героїв Зеленої Брами: художньо-документальна розповідь про маловідому сторінку початкового періоду Великої Вітчизняної війни. Тернопіль: Астон, 2006. 208 с.
22. Ланцюг жорстоких боїв. *Українське слово*. Київ. 1941. № 44. 30 жовтня. С. 1.
23. Малютіна О. К., Малютін К. З. Уманський котел: трагедія літа 1941 р. *Національно-визвольна боротьба та становлення і збереження державності України*. Збірник матеріалів

- XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 19–20 листопада 2020 р.* Харків: ХНУРЕ, 2020. С. 35–38.
24. Марінченко О. О. Демографічний вимір поразки 1941 р.: масштаби втрат РСЧА військовополоненими на території України. *Український історичний журнал*. 2013. № 3. С. 151–171.
  25. Мистецтво війни. *Уманський голос*. Умань. 1941. № 16. 26 жовтня. С. 1, 4.
  26. Москальчук К. В. *Відображення Уманської битви 1941 року в радянській військовій мемуаристиці. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Одеса: Видав. дім «Гельветика», 2021. Том 32 (71). С. 169–176.
  27. Москальчук К., Чорний О. Фотознімки полонених в «Уманському котлі» радянських воєначальників у серпні 1941 року як джерело інтерпретації воєнно-історичних подій. *Воєнно-історичний вісник*. 2023. № 4 (50). С. 66–78.
  28. Непродумані плани. *Нове українське слово*. Київ. 1942. Ч. 288. 10 грудня. С. 1–2.
  29. Новий сталінський кривавий наказ. *Відродження*. Тараща. 1941. № 1. 24 вересня. С. 2.
  30. Нуждин О. Уманський «котел»: трагедія 6-й і 12-й армій. Москва: Яуза-каталог, 2016. 384 с.
  31. Нуждин О. И. Попытка прорыва танковой колонны генерала И. Н. Музыченко к г. Первомайск 6 августа 1941 года. *Наукові записки [ЦДПУ ім. В. Винниченка]. Серія: Історичні науки*. Вип. 24. Кропивницький, 2019. Вип. 24. С. 274–283.
  32. Огляд політичних подій за час від 2 до 9 серпня 1941 р. *Українські щоденні вісті*. Львів. 1941. № 31. 10 серпня. С. 6.
  33. Один рік війни з большевизмом. *Львівські вісті*. Львів. 1942. № 140. 26 червня. С. 1–2. Підпис: Т. П.
  34. Один рік протимосковської війни. *Український вісник*. Берлін. 1942. № 5. 12 липня. С. 2.
  35. Переможний бій коло Уманя. *Голос*. Берлін. 1941. № 18. 20 серпня. С. 2. Підпис: М. Г.
  36. Підстаршина взяв в полон сов. генерала Микитченка. *Нова доба*. Берлін. 1941. № 3. 24 серпня. С. 1.
  37. Погром армії «маршала» Будьонного. *Уманський голос*. Умань. 1941. № 3. 7 вересня. С. 4.
  38. Полонений генерал Понеделін [фото]. *Нова доба*. Берлін. 1941. № 6. 14 вересня. С. 2.
  39. Промова фірера. *Подільський*. Кам'янець-Подільський. 1941. № 33. 25 грудня. С. 1.
  40. Рік війни на сході. *Українські вісті*. Кіровоград. 1942. № 49. 20 червня. С. 2.
  41. Рік східної війни. *Нове українське слово*. Київ. 1942. № 141. 21 червня. С. 1–2. Підпис: О. К.
  42. Розтіч большевицьких армій у південній Україні. *Українські щоденні вісті*. Львів. 1941. № 38. 19 серпня. С. 3.
  43. Романько І. І. Дослідження подій «зеленої брами»: історіографічний аспект. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2017. № 1. С. 104–118.
  44. Священко З. В. Уманська оборонна операція в історії Другої світової війни. *Уманська старовина*. Умань, 2023. Вип. 10. С. 83–90.
  45. Савітський командувач армії. *Вільне слово*. Дрогобич. 1941. № 33. 21 вересня. С. 3.
  46. Сталін оскаржує власних генералів. *Нова доба*. Берлін. 1941. № 9. 5 жовтня. С. 1.
  47. Сталін програє два роки. *Харків'янин*. Харків. 1943. № 42. 6 липня. С. 1–2.
  48. Сталінська «турбота» про живу людину. *Уманський голос*. Умань. 1941. № 3. 7 вересня. С. 4.
  49. У треті роковини війни на сході. *Холмська земля*. Краків. 1943. № 25. 20 червня. С. 1–2.
  50. Фасольняк Ю. Ю. Аналіз дій командного складу 6-ї і 12-ї армій в умовах оточення (серпень 1941 р.): оточення під Уманню. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. Черкаси, 2011. Вип. 202. Ч. 2. С. 8–12.
  51. Фасольняк Ю. Ю. Деякі аспекти Уманської оборонної операції у світлі нових документів. *Наукові записки з української історії: збірник наукових статей*. Вип. 29. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 240–244.
  52. Фоміна В. Перемога без пафосу: долі полонених командувачів армій. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. Вип. 1 (7). Київ, 2015. С. 48–73. URL:[https://vim.gov.ua/pages/\\_journal\\_files/10.04.2015/pdf/VIM\\_7\\_2015\\_48-73.pdf](https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/10.04.2015/pdf/VIM_7_2015_48-73.pdf)
  53. Хроніка східної війни. *Нове українське слово*. Київ. 1942. № 141. 21 червня. С. 2.
  54. Царинник В. Наші дні. *Нова Україна*. Вінниця. 1944. № 1. 23 січня. С. 1–2.

55. Чорний О. В. Доповідь генерал-майора С. І. Іовлева у військово-науковому товаристві Київського військового округу (м. Київ, 1966 р.). *Наукові записки [ЦДПУ ім. В. Винниченка]. Серія: Історичні науки*. Вип. 24. Кропивницький, 2019. С. 11–37.
56. Чорний О. В. Факт захоплення в полон командарма П. Г. Понеділіна в радянській та сучасній історіографії. *Південь України у вітчизняній історії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22–22 листопада 2012 р.)*. Одеса: Астропринт, 2012. С. 154–159.
57. Чорний О. В., Даценко В. В. Командарми, комкори та комдиви Зеленої Брами. *Наукові записки [ЦДПУ ім. В. Винниченка]. Серія: Історичні науки*. Вип. 24. Кропивницький, 2019. С. 185–230.
58. Чорний О. В., Романько І. І. Героїзм і трагедія 6-ї та 12-ї армій Південно-Західного фронту в оборонних боях літа 1941 року: бібліографічний покажчик. *Наукові записки [ЦДПУ ім. В. Винниченка]. Серія: Історичні науки*. Вип. 24. Кропивницький, 2019. С. 334–349.
59. Що говорять зловлені в полон советські генерали. *Нова доба*. Берлін. 1941. № 2. 17 серпня. С. 1.
60. Як більшовики «піклувалися» про дітей. *Уманський голос*. Умань. 1941. № 2. 4 вересня. С. 4.

**V.H. GRINCHENKO**, candidate of historical sciences,

Associate Professor of the Department of History of Ukraine and World History

e-mail: [grvi63@ukr.net](mailto:grvi63@ukr.net), ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2852-3650>

Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vynnychenko

St. Shevchenko, 1, Kropyvnytskyi, 25000, Ukraine

### **THE DEFEAT OF THE 6th AND 12th SOVIET ARMIES IN THE SUMMER OF 1941 AS REPORTED BY UKRAINIAN-LANGUAGE NEWSPAPERS DURING THE NAZI OCCUPATION**

**Aim of the study.** Highlight and analyze various information related to the defeat of the 6th and 12th Soviet armies in the summer of 1941 in the materials of Ukrainian-language newspapers published in 1941–1944 in the occupied territories of Ukraine and beyond.

**Research methodology.** The principles of historicism, objectivity, comprehensiveness and integrity of the study of the source are applied. The methods used include descriptive, historical-comparative, historical-critical methods, historiographical analysis and synthesis.

**Scientific novelty.** The materials presented in this publication can serve as a certain addition to already existing scientific research on the coverage of the defensive battles of the 6th and 12th Soviet armies in the summer of 1941 and their interpretation by one of the opposing sides in the German-Soviet war.

**Conclusions.** It was established that the relevant publications of Ukrainian-language newspapers presented information on the quantitative indicators of losses of Soviet troops in manpower and equipment as a result of their defeat near Uman in the summer of 1941; assessments of the importance of this battle for the offensive actions of the German army; comparison of the losses of the WPRA in this battle among other military campaigns of 1941; judgments about the reasons for the defeats of the Soviet army, including at Uman; mentions of individual facts, local episodes of military actions during this battle; information about Soviet generals captured near Uman. These newspaper materials, despite their censorship and bias, are of scientific interest and can be used in conjunction with other sources to cover various aspects of the tragedy of the 6th and 12th armies in the summer of 1941, which will enable assessing the level of objectivity of the information they presented.

**Key words:** *World War II, Soviet army, combat operations in the summer of 1941, defeat, “Umanskyi cauldron”, newspapers, Ukrainian-language periodicals.*

#### **References**

1. Bolshevism ceases to exist. (1941). *Volyn. Rivne*. № 8. October 19. P. 1. (in Ukrainian).
2. Two Bolshevik armies destroyed in Ukraine. (1941). *Ukrainian Daily News*. Lviv. № 31. August 10. P. 1. (in Ukrainian).



3. Great victory of German troops in Ukraine. (1941). *Zhovka News*. Zhovkva. № 9. August 17. P. 4. (in Ukrainian).
4. Military operations in Ukraine. (1941). *Vinnytsia News*. Vinnitsa. № 26. November 2. P. 2. (in Ukrainian).
5. Halin. (1941). Overview of military events. *Ukraine liberated*. Bohuslav. № 12. September 2. P. 1–2. (in Ukrainian).
6. Gen. Muzychenko in captivity [photo]. (1941). *A new era*. Berlin. № 6. September 14. P. 1. (in Ukrainian).
7. Generalfeldmarshall von Rundstedt. (1942). *A New Ukrainian Word*. Kyiv. № 175. April 3. P. 2. (in Ukrainian).
8. Hresko M. (1942). Bolshevik crime in Uman. *The New Ukraine*. Kharkiv. № 184. August 19. P. 2. (in Ukrainian).
9. Grinchenko V. H. (2019). Umanshchyna in the first months of the german occupation (according to the newspaper “Umansky holos”). *Scientific notes [CSPU named after V. Vinnichenko]. Series: Historical sciences*. Issue 24. Kropyvnytskyi. P. 311–334. (in Ukrainian).
10. Datsenko V. (2013). Zelena Brama: return to legend.. Kirovohrad: Imeks-LTD. 460 pp. (in Russian).
11. To the events in the East (according to General of the Infantry Liebmann). (1941). *Ukrainian Herald*. Berlin. № 31. October 12. P. 2. (in Ukrainian).
12. To the position on the eastern front. (1942). *The Podolianyn*. Kamianets-Podilskyi. № 16. February 22. P. 1. (in Ukrainian).
13. Dolmatovskiy E. A. (1989). Zelena Brama: Documentary legend about one of the first battles of the Great Patriotic War. Moscow: Politizdat. 316 pp. (in Russian).
14. From the fronts. (1941). *Ukrainian Herald*. Berlin. № 23. August 17. P. 3. (in Ukrainian).
15. 25 Bolshevik divisions destroyed. (1941). *Lviv News*. Lviv. № 1. August 9–10. P. 1. (in Ukrainian).
16. 25 Soviet divisions destroyed in Ukraine. (1941). *A new era*. Berlin. № 1. August 10. P. 2. (in Ukrainian).
17. Meeting with the Soviet commander-in-chief. (1941). *Free Ukraine*. Dnipropetrovsk. № 10. October 16. P. 2. (in Ukrainian).
18. From the Eastern Front. (1941). *Zhovkva News*. Zhovkva. № 10. August 24. P. 1. (in Ukrainian).
19. The catastrophe of the Bolsheviks in Ukraine. (1941). *A new era*. № 3. August 24. P. 1. (in Ukrainian).
20. Kliuienko D. M. (1994). The tragic fate of the 6th and 12th Soviet armies in Ukraine (June – August 1941). *Ukrainian Historical Journal*. № 5. P. 40–48. (in Ukrainian).
21. Kovalchuk M. S. (2006). Encircled by fire: the feat and tragedy of the heroes of Zelena Brama: an artistic and documentary story about a little-known page in the initial period of the Great Patriotic War. Ternopil: Aston. 208 pp. (in Ukrainian).
22. A chain of brutal battles. (1941). *Ukrainian Word*. Kyiv. № 44. October 30. P. 1. (in Ukrainian).
23. Maliutina O. K., Maliutin K. Z. (2020). The Uman cauldron: the tragedy of the summer of 1941. *The national liberation struggle and the establishment and preservation of Ukrainian statehood. Collection of materials of the 14th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, Kharkiv, November 19–20, 2020*. Kharkiv: KhNURE. P. 35–38. (in Ukrainian).
24. Marinchenko O. O. (2013). The demographic dimension of the defeat of 1941: the scale of losses of the WPRA by prisoners of war on the territory of Ukraine. *Ukrainian Historical Journal*. № 3. P. 151–171. (in Ukrainian).
25. The art of war. (1941). *Umansky holos*. Uman. № 16. October 26. P. 1, 4. (in Ukrainian).
26. Moskalchuk K. V. (2021). Reflection of the Battle of Uman in 1941 in Soviet military memoirs. *Academic notes of TNU named after V. I. Vernadskiyi. Series: Historical sciences*. Odesa: Publisher. Helvetica House. Issue 32 (71). P. 169–176. (in Ukrainian).
27. Moskalchuk K., Chornyi O. (2023). Photographs of Soviet military commanders captured in the “Uman Cauldron” in August 1941 as a source of interpretation of military-historical events. *Military Historical Bulletin*. № 4 (50). P. 66–78. (in Ukrainian).
28. Unconceived plans. (1942). *A New Ukrainian Word*. Kyiv. № 288. December 10. P. 1–2. (in Ukrainian).

29. Stalin's new bloody order. (1941). *The Renaissance*. Tarashcha. № 1. September 24. P. 2. (in Ukrainian).
30. Nuzhdyn O. (2016). Uman "cauldron": the tragedy of the 6th and 12th armies. Moscow: Yauza-catalogue. 384 pp. (in Russian).
31. Nuzhdyn O. I. (2019). An attempt to break through a tank column of General I. N. Muzychenko to the city of Pervomaisk on August 6, 1941. *Scientific notes [CSPU named after V. Vinnichenko]. Series: Historical sciences*. Issue 24. Kropyvnytskyi. P. 274–283. (in Russian).
32. Review of political events of August 2–9, 1941. (1941). *Ukrainian Daily News*. Lviv. № 31. August 10. P. 6. (in Ukrainian).
33. One year of war with Bolshevism. (1942). *Lviv News*. Lviv. № 140. June 26. P. 1–2. Signature: T. P. (in Ukrainian).
34. One year of the anti-Moscow war. (1942). *Ukrainian Herald*. Berlin. № 5. July 12. P. 2. (in Ukrainian).
35. The victorious battle near Uman. (1941). *Voice*. Berlin. № 18. August 20. P. 2. Signature: M. G. (in Ukrainian).
36. Warrant Officer captured Soviet General Mykytchenko. (1941). *A new era*. Berlin. № 3. August 24. P. 1. (in Ukrainian).
37. Massacre of the army of "Marshal" Budyonny. (1941). *Umansky holos*. Uman. № 3. September 7. P. 4. (in Ukrainian).
38. General Ponedelin in captivity [photo]. (1941). *A new era*. Berlin. № 6. September 14. P. 2. (in Ukrainian).
39. The Fuehrer's speech. (1941). *The Podolianyn*. Kamianets-Podilskyi. № 33. December 25. P. 1. (in Ukrainian).
40. A year of war in the east. (1942). *Ukrainian News*. Kirovohrad. № 49. June 20. P. 2. (in Ukrainian).
41. The year of the Eastern War. (1942). *A New Ukrainian Word*. Kyiv. № 141. June 21. P. 1–2. Signature: O. K. (in Ukrainian).
42. The spread of the Bolshevik armies in southern Ukraine. (1941). *Ukrainian Daily News*. Lviv. № 38. August 19. P. 3. (in Ukrainian).
43. Romanko I. I. (2017). Research of the events of Zelena Brama: historiographical aspect. *Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical sciences*. № 1. P. 104–118. (in Ukrainian).
44. Sviashchenko Z. V. (2023). Uman defensive operation in the history of the Second World War. *Uman ancient*. Uman. Issue 10. P. 83–90. (in Ukrainian).
45. Soviet army commander. (1941). *Free Speech*. Drohobych. № 33. September 21. P. 3. (in Ukrainian).
46. Stalin challenges his own generals. (1941). *A new era*. Berlin. № 9. October 5. P. 1. (in Ukrainian).
47. Stalin will lose two years. (1943). *The Kharkivianyn*. Kharkiv. № 42. July 6. P. 1–2. (in Ukrainian).
48. Stalin's "care" for a living soul. (1941). *Umansky holos*. Uman. № 3. September 7. P. 4. (in Ukrainian).
49. On the third anniversary of the war in the east. (1941). *Chelm Land*. Krakow. № 25. June 20. P. 1–2. (in Ukrainian).
50. Fasolniak Yu. Yu. (2011). Analysis of the actions of the command staff of the 6th and 12th armies in conditions of encirclement (August 1941): encirclement near Uman. *Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical sciences*. Cherkasy. Issue 202. Part 2. P. 8–12. (in Ukrainian).
51. Fasolniak Yu. Yu. (2012). Some aspects of the Uman defense operation in the light of new documents. *Scientific notes on Ukrainian history: a collection of scientific articles*. Issue 29. Pereyaslav-Khmelnytskyi. P. 240–244. (in Ukrainian).
52. Fomina V. (2015). Victory without pathos: the fates of captured army commanders. *Military-Historical Meridian. Electronic Scientific Journal*. Issue 1 (7). Kyiv. P. 48–73. URL: [https://vim.gov.ua/pages/journal\\_files/10.04.2015/pdf/VIM\\_7\\_2015\\_48-73.pdf](https://vim.gov.ua/pages/journal_files/10.04.2015/pdf/VIM_7_2015_48-73.pdf) (in Ukrainian).
53. Chronicle of the Eastern War. (1942). *A New Ukrainian Word*. Kyiv. № 141. June 21. P. 2. (in Ukrainian).
54. Tsarynnyk V. (1944). Our days. *The New Ukraine*. Vinnitsa. № 1. January 23. P. 1–2. (in Ukrainian).

55. Chornyi O. V. (2019). The report of major-general S. I. Iovlev in the Military scientific company of the Kyiv military district (Kyiv, 1966). *Scientific notes [CSPU named after V. Vinnichenko]. Series: Historical sciences*. Issue 24. Kropyvnytskyi. P. 11–37. (in Ukrainian).
56. Chornyi O. V. (2012). The fact of the capture of Commander P. G. Ponedelin in Soviet and modern historiography. *The South of Ukraine in national history: materials of the International Scientific and Practical Conference (Odesa, November 22-22, 2012)*. Odesa: Astroprint, 2012. P. 154–159. (in Ukrainian).
57. Chornyi O. V., Datsenko V. V. (2019). Army commanders, commanders and division commanders of Zelena Brama. *Scientific notes [CSPU named after V. Vinnichenko]. Series: Historical sciences*. Issue 24. Kropyvnytskyi. P. 185–230. (in Ukrainian).
58. Chornyi O. V., Romanko I. I. (2019). Heroism and tragedy of the 6th and 12th armies of the Southwestern front in defensive actions in the summer of 1941: bibliographical index. *Scientific notes [CSPU named after V. Vinnichenko]. Series: Historical sciences*. Issue 24. Kropyvnytskyi. P. 334–349. (in Ukrainian).
59. What the captured Soviet generals say. (1941). *A new era*. Berlin. № 2. August 17. P. 1. (in Ukrainian).
60. How the Bolsheviks “took care” of children. (1941). *Umansky holos*. Uman. № 2. September 4. P. 4. (in Ukrainian).

Текст надійшов до редакції 02.02.2024. / The text was received by the editors 02.02.2024.

Текст затверджено до друку 16.02.2024. / The text is recommended for printing 16.02.2024.